

Loonmatiging in perspectief

Loonmatiging is onmisbaar om de sombere perspectieven voor de arbeidsmarkt op korte termijn te keren, aldus het CPB. Legt het CPB niet te veel nadruk op loonmatiging, gezien de negatieve gevolgen voor de binnenlandse bestedingen, de wisselkoers van de gulden en het specialisatiepatroon van de Nederlandse economie?

In zijn bespreking van het *Centraal Economisch Plan 1993* stelt Van Schaik de loonmatigingsstrategie ter discussie¹. Ook van andere kanten is het CPB bekritiseerd voor de nadruk die in het CEP 1993 zou zijn gelegd op loonmatiging als voorwaarde voor winstherstel en werkgelegenheids groei². Onvoldoende aandacht zou zijn geschonken aan meer structurele oorzaken van de relatief trage groei en de hoge werkloosheid, zoals het rigide systeem van loonvorming. Onvoldoende aandacht ook voor het grote overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans, de te lage investeringsquote en de trage produktiviteitsgroei, indicatoren die niet eenduidig in de richting van loonmatiging wijzen. Het CPB zou ten slotte onvoldoende oog hebben voor de negatieve gevolgen van loonmatiging, zoals uitval van binnenlandse bestedingen, appreciatie van de gulden, en ongewenste specialisatie in arbeidsintensieve, weinig kennisintensieve sectoren. Een reactie op een en ander is op zijn plaats.

Structurele factoren

Allereerst moet worden vastgesteld dat de vermeende eenzijdige nadruk op loonmatiging geen steun vindt in de tekst van het CEP. Wel staat de scherpe stijging van de arbeidsinkomensquote centraal in de teksten over de actuele situatie en wordt in een aparte paragraaf ingegaan op de economische effecten van een gematigder loonontwikkeling.

Nederland in drievoud

Het belang van structurele factoren achter economische groei en werkloosheidsniveau wordt door het CPB volledig onderkend. Deze factoren zijn dan ook uitgebreid aan de orde

gesteld in de lange-termijnstudie *Nederland in drievoud*³. Daarin is niet alleen gewezen op de rigiditeiten op de arbeidsmarkt, maar is ook ingegaan op het functioneren van de markten voor kapitaal, goederen en diensten, op de kwantiteit en kwaliteit van menselijk kapitaal, ondernemingskapitaal en maatschappelijk kapitaal, en op het aanpassingsvermogen van de Nederlandse overleg-economie.

Deze elementen nemen in gewicht toe doordat zij bepalend zijn voor het vestigingsklimaat in een economie met open grenzen. Hier ligt ook de sleutel voor een verhoging van de investeringsquote en een verkleining van het overschot op de lopende rekening van de betalingsbalans⁴. Het belang van de sectorstructuur komt vooral tot uiting in de negatieve invloed die van het Nederlandse specialisatiepatroon uitgaat op de groeipotentie in alle drie de scenario's⁵. Op hoofdpunten worden in de lange-termijnstudie bovendien twee alternatieve strategieën uitgewerkt in de scenario's 'balanced growth' en 'European renaissance': een kleine overheid en een sobere verzorgingsstaat enerzijds; hervorming en revitalisering van de overleg-economie anderzijds.

CEP 1993

Ook in het CEP 1993 worden de belangrijkste structurele aanpassingen genoemd: "ingrijpende hervormingen, vooral in de sfeer van inkomensoverdrachten en subsidies", "veranderingen die ertoe leiden dat de arbeidsmarktverhoudingen meer en sneller invloed uitoefenen op de loonontwikkeling en de loonstructuur", "investeren om de herstructurering, die ook vanuit het lange-termijnperspectief noodzakelijk is, op een constructieve wijze vorm te geven"⁶. Een uitgebreide herhaling van de

analyse uit *Nederland in drievoud* leek overbodig. Als het huis in brand staat, is een uitgebreide herhaling van de aanbevelingen tot brandpreventie bovendien wat gemakkelijk. Dat van acute problemen sprake is behoeft nauwelijks toelichting: de snel stijgende werkloosheid is bijna dagelijks in de kranten terug te vinden, en hetzelfde geldt voor de scherp verslechterde winstgevendheid in het bedrijfsleven. Gegeven de traagheid in de structurele elementen moet het korte-termijn bluswerk grotendeels binnen bestaande structuren gebeuren, en daarbij is loonmatiging naar de overtuiging van het CPB een wezenlijk element.

Noodzaak loonmatiging

Werkgelegenheids groei

Waarom loonmatiging? Werkgelegenheids groei is een breed gesteunde hoofddoelstelling van het economische beleid. Werkgelegenheids groei is nodig gegeven de hoge inactiviteit (werkloosheid, arbeidsongeschiktheid, ziekte, vut) en de voortgaande groei van het arbeidsaanbod. De concentratie van inactiviteit bij laaggeschoolden en allochtonen verscherpt het probleem.

Tegen deze achtergrond levert loonmatiging naar de beste inzichten van het CPB een effectieve bijdrage aan de gekozen doelstelling. De analyse van de werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren tachtig leidt tot de conclusie dat loonmatiging, aangevuld met en ondersteund door een beleid van ontkoppeling, verreweg de belangrijkste factor was achter de sterke werkgelegenheids groei in de tweede helft van dat decennium⁷. De werkgelegenheid in Nederland groeide in de jaren 1983-1992 tweemaal zo snel als gemiddeld in de EG.

1. Zie A.B.T.M. van Schaik, Het CEP 1993: onderbelichte ontwikkelingen, *ESB*, 7 april 1993, blz. 320.

2. Onder anderen E.J. Bomhoff, *NRC Handelsblad*, 6 april 1993.

3. CPB, *Nederland in drievoud*, Sdu uitgeverij, Den Haag, 1992.

4. Zie daarover verder *Economisch beeld 1992*, Sdu uitgeverij, Den Haag, 1991, blz. 23-26.

5. CPB, *Nederland in drievoud*, op. cit., par. 3.7.

6. CPB, *Centraal Economisch Plan 1993*, Sdu uitgeverij, Den Haag, 1993, blz. 25.

7. CPB, *De werkgelegenheid in de jaren tachtig*, Werkdocument 41, Den Haag, 1991.

Van Schaik wijst er terecht op dat de effecten van loonmatiging op de binnenlandse productie en het overheidstekort per saldo gering zijn, althans in de eerste jaren. Wel resulteert een lagere collectieve-lastendruk en een substantieel grotere werkgelegenheid⁸. Dit werkgelegenheidseffect is aanvankelijk het gevolg van arbeidsintensievere productie; op termijn komt daar een gunstig effect bij van meer productie ten gevolge van hogere uitvoer en investeringen. De arbeidsintensiteit komt hoger uit doordat lager produktieven in grotere mate ingeschakeld (blijven) worden en doordat arbeidsintensieve goederen en diensten minder in prijs stijgen waardoor de vraag ernaar meer op peil blijft. Structureel is uiteraard de hogere investeringsquote wezenlijk, maar ook die kan alleen verwacht worden bij een behoorlijk rendement op in Nederlandse bedrijven geïnvesteerd kapitaal.

Winstgevendheid bedrijven

Bij een geraamde 3% contractloonstijging in 1993 gaat een werkloosheids-groei van 55.000 personen samen met een koopkrachtstijging van de modale werknemer (excl. incidenteel) van circa 1%. De loonraming van 3% laat zich verklaren uit al vorig jaar afgesloten meerjarige contracten die achteraf duur uitpakken. Dit kan echter niet als een gematigde loonontwikkeling gelden. De arbeidsinkomensquote is in drie jaar tijd al met vijf punten gestegen, en zal in 1993 nog eens bijna twee punten oplopen. Zonder loonmatiging wordt de winstgevendheid in het bedrijfsleven verder uitgehold, waarmee het risico groeit dat de financiële middelen te kort schieten voor de gewenste constructieve herstructurering en koude sanering de overhand krijgt.

Bezwaren loonmatiging

Heeft het CPB dan geen oog voor de negatieve gevolgen van loonmatiging? Zeker wel, zij het dat niet alle aangevoerde bezwaren hout snijden.

Werking arbeidsmarkt

Terwijl generieke loonmatiging snel soelaas kan bieden wordt in het CEP niet voor niets gesproken over loonontwikkeling en loonstructuur (zie het hierboven aangehaalde citaat). De arbeidsmarkt is niet homogeen, maar wordt gekenmerkt door over-

schotten (met name onder laaggeschoolden) en tekorten (bijvoorbeeld in sommige technische specialisaties). De loonmatiging zou dus bij voorkeur geconcentreerd moeten zijn in het laaggeschoolde segment, waar de doelstellingen van werkgelegenheids-groei en koopkrachtbehoud juist het scherpst botsen.

Specialisatie laagwaardige sectoren

De gewenste loondifferentiatie vergroot de prikkels tot scholing, en daarnaast kan het scholingsbeleid bijdragen aan beperking van de arbeidsmarktproblemen en 'upgrading' van de productie. Maar tegelijk moet onder ogen worden gezien dat het arbeidsaanbod in Nederland een substantiële component laaggeschoolden zal blijven kennen, die bij voorkeur toch ook in het arbeidsproces moeten worden ingeschakeld⁹. Als dat niet slaagt, zijn er via de financieringslasten van de inactiviteit ook negatieve repercussies voor de hoogwaardige bedrijvigheid.

Binnenlandse bestedingen

Dat loonmatiging leidt tot uitval van binnenlandse bestedingen is glashelder en wordt ook altijd in de CPB-berekeningen meegenomen. Het volume van de particuliere consumptie wordt neerwaarts beïnvloed; pas op lange termijn wordt dit goedge maakt door een hogere groeivoet als gevolg van een hogere investeringsquote. Tegenover het verlies aan binnenlandse afzet staat winst op de buitenlandse markt door verbetering van de prijsconcurrentiepositie.

Van Schaik brengt de uitvoerprestatie in verband met het verloop van de arbeidsinkomensquote, maar dat is geen indicator voor de prijsconcurrentiepositie. Integendeel, prijsverlaging en winstverbetering concurreren om de ruimte die door loonmatiging wordt gecreëerd.

Appreciatie van de gulden

Ten slotte het wisselkoersargument. Betoogd wordt dat binnenlandse loonmatiging uiteindelijk niet tot meer uitvoer leidt, omdat de prijsconcurrentievoordelen teniet zullen worden gedaan door appreciatie van de gulden ten opzichte van de valuta's van landen met hogere loonstijgingen. De ontwikkelingen in het EMS in het afgelopen jaar zetten dit argument kracht bij, immers de appreciatie van de gulden maakte de Neder-

landse uitvoer plotseling een stuk duurder ten opzichte van de Britse, Italiaanse en Spaanse uitvoer. De keerzijde is een goedkopere invoer, waardoor de Nederlandse inflatie afneemt. Bij gelijke reële lonen kan dit voordeel worden doorgegeven naar kosten en prijzen van de uitvoer, zodat de prijsconcurrentiepositie niet hoeft te lijden.

Omgekeerd geldt dat wanneer in het Verenigd Koninkrijk, Italië en Spanje de uit depreciatie voortvloeiende kostenstijgingen volledig in de lonen en prijzen worden doorberekend, deze landen niets bij de devaluatie zullen winnen. Bij onvolledige doorvertaling wordt ook daar in feite binnenlandse kostenmatiging bewerkstelligd. Een zwakke munt is geen alternatief voor (reële) loonmatiging.

Dat het binnenslands ook anders kan gaan als de gulden apprecieert, wordt geïllustreerd door de jaren 1986-87. Toen steeg de effectieve koers van de gulden (ten opzichte van concurrenten) met maar liefst 20%. Desondanks was in die tweajaarsperiode sprake van een daling van de arbeidsinkomensquote en van de reële arbeidskosten. In 1992-93 gaat een waardestijging van de gulden met 'slechts' 5% gepaard met een reële toename van de arbeidskosten met meer dan 6%. Het is nu blijkbaar moeilijker om adequaat te reageren op een veranderende situatie.

Besluit

Loonmatiging is geen wondermiddel, zoals ook Van der Geest constateert¹⁰. Structurele maatregelen op diverse terreinen zijn noodzakelijk. Maar loonmatiging is wel nodig om de financiële middelen voor die structurele maatregelen vrij te maken en om de sombere perspectieven voor de arbeidsmarkt op korte termijn te keren.

F.J.H. Don

De auteur is onderdirecteur bij het Centraal Planbureau.

8. CPB, *Centraal Economisch Plan 1993*, op.cit., blz. 171.

9. In *Nederland in drievoud* is de omvang van deze component vermoedelijk te laag geraamd doordat onvoldoende rekening is gehouden met de scholingsachterstand van immigranten.

10. L. van der Geest, *Loonmatiging geen wondermiddel*, *ESB*, 7 april 1993, blz. 301.

De analyse van de werkgelegenheidsontwikkeling in de jaren tachtig leidt volgens het CPB tot de conclusie dat loonmatiging, ondersteund door een beleid van ontkoppeling, verreweg de belangrijkste factor was achter de sterke werkgelegenheids groei in de periode 1983-1992. Voor de analyse verwijst Don¹ naar het CEP², waarin wordt ingegaan op de economische effecten van een gematigder loonontwikkeling en een studie van het CPB uit 1991³, waarin voor de jaren tachtig de relatie tussen lonen en werkgelegenheid wordt geanalyseerd in de vorm van een 'what if'-studie. Bij deze analyses zijn diverse kanttekeningen te plaatsen, die de achtergrond vormen van mijn bespreking van het CEP 1993, waarop Don nu reageert. De discussie over de voor- en nadelen van loonmatiging is er mee gediend als ook aan de modelmatige onderbouwing aandacht wordt geschonken. De onderstaande reactie op het commentaar van Don gaat hier nader op in.

Brand blussen

Don zegt dat de brand van dit moment (snel stijgende werkloosheid) geblust moet worden en dat loonmatiging daarbij naar de overtuiging van het CPB een wezenlijk element is. Als men dit letterlijk neemt moet er veel loon worden ingeleverd om op korte termijn enige substantiële daling van de werkloosheid te bewerkstelligen. Uit het CEP valt af te leiden dat de loonvoet in bedrijven onmiddellijk met ruim 10% zou moeten dalen om de werkloosheid in het eerste jaar met circa 60.000 personen terug te brengen⁴. Dit staat Don uiteraard niet voor ogen, hetgeen ook blijkt uit onze discussie voor *de Volkskrant*⁵. Ik citeer: "Loonmatiging is verstandig, omdat het rendement van het bedrijfsleven op peil moet zijn, wil Nederland zijn structurele problemen kunnen oplossen en aantrekkelijk blijven als vestigingsland". En hierboven zegt Don: "Zonder loonmatiging wordt de winstgevendheid in het bedrijfsleven verder uitgehold, waarmee het risico groeit dat de financiële middelen onvoldoende zijn voor de gewenste constructieve her-

structurering en koude sanering de overhand krijgt". Het gaat Don dus vooral om renovatie van de Nederlandse economie waarbij loonmatiging het fundament moet verstevigen. Is de loonmatigingsstrategie hiervoor een verstandige keuze?

Arbeidsproductiviteit en loonmatiging

Het loonmatigings-spoorboekje in het CEP laat zien dat de ontwikkeling van de arbeidproductiviteit sterk onder druk komt te staan⁶. Dit ligt voor de hand en het CPB maakt hier ook geen geheim van. Het punt is echter dat dit neerslaat in een structureel verschijnsel: de trendmatige groei van arbeidsproductiviteit en reële inkomens wordt laag, erg laag zelfs als de produktiegroei in de OESO en daarmee van de Nederlandse economie op gemiddeld circa 2% blijft steken. Als loonmatiging in de praktijk inderdaad in deze richting uitpakt, ligt terugval van de 'regio Nederland' binnen de context van een geïntegreerde Europese economie waar de trendmatige groei van de arbeidsproductiviteit hoger is dan in Nederland in het verschiet. De gunstige macro-economische uitstralingseffecten van de goede geografische positie en de internationaal gezien hoge uurproductie in de industrie zullen op den duur aan kracht inboeten. Don verwijst in dit verband naar de opties die in de lange-termijnstudie van het CPB zijn geschetst, maar hij geeft niet aan bij welk scenario een voortgezette loonmatiging nu precies thuis hoort.

In de bespreking van het CEP 1993 heb ik gewezen op de empirische resultaten van de moderne groeitheorie. Deze theorie stelt dat de technische ontwikkeling endogeen is en niet "als manna uit de hemel komt vallen", zoals tot voor kort (tot 1970/1980) vaak gedacht werd. In de door Maddison onderzochte landen groeide het volume van het bruto binnenlands produkt in de periode 1870-1938 met gemiddeld 2,5% per jaar, een percentage dat ook de in periode vanaf 1973 wordt waargenomen⁷. In uren groeide de arbeidsproductiviteit zowel over 1870-1938 als over 1973-1990 met gemiddeld 2,0%. Uit schattingen van de endogene groeitheorie komt naar voren dat individuele landen slechts in uitzonderlijke gevallen van dit lange-termijn-

groeipad kunnen afwijken. Een voorbeeld is Nederland in de jaren dertig. De groei van de arbeidsproductiviteit in uren was toen negatief, een verschijnsel dat voor geen enkel ander land, in welke periode dan ook sinds 1870, wordt waargenomen. Het starre vasthouden aan de gouden standaard wordt als een belangrijke oorzaak hiervan gezien⁸. Op de kwestie van de dure gulden komt ik dadelijk terug.

Werkgelegenheid en loonmatiging

Don voert de CPB studie over de jaren⁹ tachtig op als achtergrond voor de stelling dat loonmatiging in de periode 1983-1990 de belangrijkste factor was achter de sterke werkgelegenheids groei in die jaren. Het is dus goed om deze studie nader te bekijken.

Om de effecten van loonmatiging in de jaren tachtig te bepalen heeft het CPB bezien wat volgens het FKSEC-model de gevolgen zouden zijn geweest van een loonontwikkeling die de arbeidsinkomensquote op het hoge niveau van 1979 zou hebben gelaten. De conclusie is dat de groei van de werkgelegenheid die feitelijk sedert 1983 is opgetreden, voor ruim de helft teniet zou zijn gedaan¹⁰. Wat is hier uitgerekend?

Volgens mij heeft het CPB de arbeidsinkomensquote in het model exogeen gemaakt en vervolgens bekeken wat de Nederlandse economie bij dit gegeven niveau zou hebben gedaan. Het is de vraag of zo'n exercitie oplevert wat men wil weten. 'What-if'-studies kunnen eigenlijk alleen maar betrekking hebben op de echte exogenen in een model van de

1. F.J.H. Don, Loonmatiging in perspectief, hiervoor in *ESB*, blz. 390.
2. CPB, *Centraal Economisch Plan 1993*.
3. CPB, *De werkgelegenheid in de jaren tachtig*, Werkdocument 41, 1991.
4. CEP 1993, op.cit., blz. 171.
5. *de Volkskrant*, 24 april 1993.
6. CEP 1993, op.cit., blz. 171.
7. A. Maddison, A long-run perspective on saving, *Scandinavian Journal of Economics*, 1992.
8. Zie bij voorbeeld het artikel van P.W. Klein in de bundel van R.T. Griffiths, *The economy and politics of the Netherlands since 1945*, 1980.
9. CPB, *De werkgelegenheid in de jaren tachtig*, 1991.
10. Idem, blz. 8.

kleine open economie, zoals de wereldhandel. Een decompositie van de feitelijke ontwikkelingen in de periode 1983-1990 naar het verloop van de belangrijkste exogene variabelen van het FKSEC-model zou een geheel andere analyse hebben kunnen opleveren. Het CPB volgt deze weg echter niet. In feite worden naast de bovengenoemde exercitie alleen de spoorboekjes van de wereldhandel en de buitenlandse rente gepresenteerd. Met name de wereldhandel heeft belangrijke gevolgen voor de werkgelegenheid en dat wordt door het CPB onderbelicht!

Wereldhandel en werkgelegenheid

De CPB-studie vermeldt de gevolgen in het geval de wereldhandel tussen 1982 en 1990 elk jaar 1% minder zou zijn toegenomen dan in werkelijkheid is gebeurd¹¹. Dit zou uiteindelijk (in 1990) hebben geresulteerd in minder werkgelegenheid ter grootte van 115.000 arbeidsjaren. Omgekeerd dus leidt een extra stijging van de wereldhandel met 1% per jaar tot een toeneming van de werkgelegenheid in dezelfde orde van grootte. Het CPB stelt in de genoemde studie verder vast dat het werkgelegenheids Herstel in de periode 1983-1990 – vergeleken met de periode 1975-1982 – niet is terug te voeren op een belangrijk verschil in internationale ontwikkeling. Volgens het CPB was de groei van de wereldhandel in de periode 1983-1990 namelijk slechts 1 tot 1,5 procentpunt hoger dan in de periode 1975-1982, zodat de wereldhandels-groei slechts een beperkte bijdrage (circa 115.000 arbeidsjaren) leverde aan de over 1983-1990 gerealiseerde werkgelegenheids-groei van circa 400.000 arbeidsjaren. Slechts een vierde gedeelte van de werkgelegenheids-groei zou dus verband houden met de voorspoedige ontwikkeling van de wereldhandel sinds 1982! Het is echter even waarschijnlijk dat de langdurig positieve ontwikkeling van de wereldhandel tot een veel groter gedeelte tot de waargenomen werkgelegenheids-groei heeft geleid. Ik zal dit toelichten.

In de eerste plaats vraag ik mij af of het verschil in wereldhandels-groei tussen de beide perioden slechts 1 tot 1,5 procentpunt is geweest. De wereldhandel groeide over de periode 1983-1990 met gemiddeld 6% en

daarvoor met gemiddeld 4%¹². Dan zou dus niet een kwart maar de helft van de werkgelegenheids-groei aan de wereldhandel kunnen worden toegeschreven.

In de tweede plaats vraag ik mij af of de perioden 1975-1982 en 1983-1990 voor het bovengenoemde doel wel met elkaar vergeleken mogen worden. In de eerste periode waren de goederenmarkten gemiddeld genomen niet geruimd en in de tweede periode wel. De jaren 1975-1982 hadden derhalve meer een keynesiaans karakter, terwijl de jaren daarna meer als klassiek kunnen worden getypeerd. Een ander niet onbelangrijk verschil is dat de periode 1975-1982 wordt gekenmerkt door reële loonstarheid en de periode 1983-1990 door nominale loonstarheid. Bij nominale loonstarheid hebben ondernemers via hun prijzen veel meer greep op de reële arbeidskosten dan bij reële loonstarheid! Hier worden dus twee geheel verschillende situaties met elkaar vergeleken! Bij een stabiele groei van de wereldhandel en nauwelijks enige stijging van de relevante wereldprijzen in guldens, zoals in 1983-1990, cumuleert het vertrouwen in de afzetontwikkelingen en wordt daarvan ook geprofiteerd. In de periode 1975-1982 was er eerder sprake van een destabilisatie van het vertrouwen, hetgeen strategisch gedrag van ondernemers in de vorm van liquidaties en rationalisaties heeft uitgelokt. Geen periode dus om van die 4% wereldhandels-groei goed te profiteren. Voor de jaren tachtig met 6% wereldhandels-groei lag dat duidelijk anders!

Wisselkoersen en loonmatiging

Volgens Don is er geen keuze tussen de voordelen van een harde gulden en de nadelen van loonmatiging. Don heeft gelijk als hij denkt in termen van een model van een kleine open economie, waarin de doorberekening van wereldprijsmutaties in guldens in lonen en prijzen volledig is. Er moet voor deze opvatting sprake zijn van volledige doorberekening van de kosten in de prijzen en van volledige prijscompensatie in de lonen. Een stijging van het wereldprijspeil met bijvoorbeeld 2% leidt dan 'automatisch' tot een stijging van de binnenlandse prijzen en lonen met 2%. Er is dan niets aan de hand, de arbeidsinkomensquote blijft constant.

Denken we echter in termen van het gesloten systeem van een wereldmodel, dan is niet op voorhand te zeggen wat allerlei wisselkoersmutaties voor de Nederlandse concurrentiepositie betekenen¹³. De discussie over wisselkoersen en loonmatiging vraagt dus inzicht in de empirische waarde van de doorberekeningscoëfficiënten in Nederland en de belangrijkste handelspartners. Is er in de praktijk wel sprake van volledige doorberekening van de kosten in de prijzen? En werkt dit mechanisme op dezelfde manier bij een daling van het wereldprijspeil in guldens? En zijn er geen bodems in de prijsaanpassing naar beneden, waardoor nominale loonkostenmatiging niet in een concurrentievoordeel wordt vertaald?

Ik kom in dit verband terug bij mijn bespreking van het CEP, waarin ik zeg het opmerkelijk te vinden dat de buitenlandse marktaandelen in de periode 1987-1990, waarin de arbeidsinkomensquote van de industrie met ruim zeven punten daalde, zijn afgenomen, terwijl juist een forse toeneming van de marktaandelen in de lijn der verwachtingen zou liggen. Don merkt hierbij op dat prijsverlaging en winstverbetering concurreren om de ruimte die door loonmatiging wordt gecreëerd en dat beide flink hebben geleden onder de arbeidskostenstijging van de laatste jaren. Ik heb het echter niet over de laatste jaren, maar over de periode 1987-1990, waarin de loonontwikkeling zich rond een historisch laag peil bewoog. Dit lijkt mij een betere referentieperiode voor het beoordelen van de voor- en nadelen van een voortgezette loonmatiging dan de jaren 1991/1992.

A.B.T.M. van Schaik

De auteur is hoogleraar algemene economie aan de Katholieke Universiteit Brabant.

11. Idem, blz. 12.

12. Deze cijfers zijn ontleend aan bijlage B1 (dubbelherwogen wereldinvolume van goederen, exclusief energie) van het CEP 1993.

13. Dit is bij voorbeeld gedemonstreerd in A. van Schaik, *Interregional propagation of inflationary shocks*, Research Memorandum, FEW, KUB, nr. 361, 1988.